

ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ

Diaspora Vich Punjabi Masleyan Di Peshkari: Pravasi Punjabi Birtant De Sandarbh Vich

ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ (Dr. Rajinder Kaur)

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (Assistant Professor)

ਸੰਤ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵਿਮੈਨ, ਲੋਪੋ, ਮੋਗਾ (ਪੰਜਾਬ)

Email ID: kaur.cuteraj.rajinder@gmail.com ਮੋਬਾਈਲ: +91- 81980-08511

ਸਮਰ (Abstract)

ਪ੍ਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਪਰਚੇ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਅਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਮਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਰਪੇਸ਼ ਮਸਲੇ : ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੰਡਿਤ ਹੋਂਦ, ਅਜਨਬੀਅਤ, ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਅ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਅਸਿੱਤਵ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼, ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਆਦਿ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ, ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ।

ਕੀਵਰਡ (Keyword): ਪ੍ਰਵਾਸ, ਡਾਇਸਪੋਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਰਥਚਾਰਾ, ਨਸਲਵਾਦ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਅ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਅੰਤਰ ਦੀ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ, ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਨਵ-ਯੁੱਗ ਚੇਤਨਾ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਭਾਸ਼ਿਕ ਚਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੋਈ, ਪਰੰਪਰਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਸਮਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਕਾਰਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਨਵੀਆਂ 'ਮਦਾਂ' ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਮਦ 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ/ਪ੍ਰਵਾਸ' ਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਵਾਸ 'ਪਰ,' ਅਤੇ 'ਵਾਸ,' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਵਾਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਰਹਿਣਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬੇਗਾਨੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਵਸਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ। ਅਰਥਾਤ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਕਾਰਣ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਥੇ ਰਹਿਣ-ਬਸੇਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਸ ਲਈ 'Immigrant', 'Expatriate' ਅਤੇ 'Diaspora' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਮਕਾਲੀ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ

ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਮਦ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਅਰਥ ਘੇਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਲਸਤਿਨ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਬਰੀ ਕੱਢ ਕੇ ਬੇਬੀਲੋਨ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਯਹੂਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਖਿੱਲਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅਰਥਾਤ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਬੋਲੀ, ਧਰਮ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਦਿ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਆਪਣੀ ਮੂਲਕ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਵਾਪਸ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਹੂਦੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿਊਰਸ਼-ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ Dia + speiro ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। Dia ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਜਾਂ ਦੂਰੀ ਤੇ ਅਤੇ speiro ਦਾ ਅਰਥ ਖਿਲਾਰਨਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਬਰੀ ਖਿੰਡਾਅ ਤੇ ਜਲਾਵਤਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ, ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਫੈਲਾਓ, ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਵਿਗਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੀ ਦਵੰਦਮਈ ਸਥਿਤੀ ਹੰਢਾਉਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ

ਭਾਈਚਾਰਕ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ, ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਸੂਝ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

Oxford Advanced Learner's Dictionary ਅਨੁਸਾਰ:

“The diaspora– the movement of the Jewish people away from their own country to live and work in other countries; Jewish people living and working in other countries.”¹

ਅਰਥਾਤ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ, ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯਹੂਦੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਖਿੰਡਰੇ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਵਸ ਗਏ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ, ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕ ਮੁਲਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਕਸਫੋਰਡ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਔਨਲਾਈਨ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 1694 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ 1876 ਈ: ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ²

T. Hammer ਇਸ ਨੂੰ ‘ਨਵੇਂ ਸਟੇਟਸ ਸਮੂਹ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪਰਦੇਸੀ ਬਾਸ਼ਿੰਦਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ “denizen” ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵਸ ਚੁੱਕੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਉਹ ਸਮੂਹ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਤਜਰਬੇ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ, ਭਾਵ ਵਤਨ, ਮਿੱਟੀ/ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ, ਬੋਲੀ, ਵਿਰਾਸਤ ਆਦਿ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਾਹਿਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਖੇਤੀ/ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਨਾ ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਗਤੀ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅੰਦਰ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਜੀਵਨ ਲਈ ਵਸਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਨਿਰੰਤਰ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਣ, ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਚਕਾ-ਚੌਂਧ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਘਟਦੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਨਿਘਰਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਮੁਫਲਸੀ, ਅਣ-ਸਿੱਖਿਆ ਨੌਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਸਲਵਾਦ, ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵੱਖਰੇਵਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਗਾਵ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ‘ਸੁਪਨ-

ਸੰਸਾਰ’ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਇਦਾਦ-ਨਾਜਾਇਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵਰਤ ਕੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇਖਿਆ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਪਜਿਆ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦਾ ਸਵੈ-ਸਿਰਜਤ ਵਰਤਾਰਾ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਚੋਣ ਲਈ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚੋਣ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਦਿਸਦੀ ਨਹੀਂ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਰਲ ‘ਚ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਅਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੱਕ ਗਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਕਟ, ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਧੋਖਾਧੜੀ, ਜ਼ਮੀਨ/ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਚ ਕੇ ਪਰਦੇਸ ਜਾਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ, ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਰ-ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਸਾਰ, ਮਨੁੱਖੀ ਤਸਕਰੀ ਦੀ ਗਾਥਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਮਸਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਰ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਅਤੇ ਇਕਬਾਲ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ ਆਦਿ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ, ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੱਧੂ, ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਪ੍ਰਵੇਜ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ ਆਦਿ ਨਾਂ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ (ਰਣ-ਭੂਮੀ), ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ (ਭਗੋੜਾ), ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ (ਉਖੜੀਆਂ ਪੈੜਾਂ), ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ (ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਭਰ ਬਰਤਾਨੀਆ) ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ (ਇਕ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਡਾਇਰੀ) ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਮਰਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ। ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ, ਸਮਾਜਿਕ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ, ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ, ਦੂਜ਼ੈਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਭੂ-ਰੋਹਵਾ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵੱਖਰੇਵਾਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ, ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੋਂ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉਸ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚਾ ਸਨਅਤ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਖੇਤੀ ਉੱਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵੱਧਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ, ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਖੇਤੀਯੋਗ ਘੱਟਦੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਆਜ ‘ਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣਾ, ਨਿਗੂਣੀ ਆਮਦਨ ਆਦਿ ਕਈ ਪੱਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨੀ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਬਦਲ ‘ਪ੍ਰਵਾਸ’ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ, ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ/ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ, ਪਰਦੇਸਾਂ ਵੱਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਸਵੈ-ਇੱਛਤ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸਿਰਜਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਬਾਇਆ ਹੋਇਆ, ਵੰਚਿਤ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਿਆ ਇਕ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਰਣ-ਭੂਮੀ’ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ

ਹਾਂ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕਰਮਜੀਤ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਵੀ ਘਰੇਲੀ ਨਿਘਰਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ:-

“ਕਰਮਜੀਤ.....ਦੇ ਬਾਪ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਸਵਾ ਚਾਰ ਏਕੜ ਜਮੀਨ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਅੱਗੋਂ ਉਸਦੇ ਚਾਰ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਧੀਆਂ ਸਨ.....ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਲਹੂ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਕੇ ਇਕ ਏਕੜ ਜਮੀਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੌਲ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ 'ਚ ਗਹਿਣੇ ਕੀਤੀ.....।”¹⁴

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਨਿਘਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ –ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਰੰਢਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:-

“ਜੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕੋਈ ਸੰਤਾਪ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੰਤਾਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।”¹⁵

ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਮੰਦਗਲੀ ਤੇ ਮੁਫਲਸੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਰੱਖਿਅਕ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਡਿਕਟੇਟਰ ਰਵੱਈਆ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਭਗੋੜਾ’ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਸੁਖਬੀਰ, ਜੋ ਕਿ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਰਮਈ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਤੇ ਕਦਮ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੁਰੇਖਾ (ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹੈ) ਨਾਲ ਇੰਟਰ-ਕਾਲਜ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਡਮਿੰਟਨ ਦੀ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੇਸਤੀ ਤੇ ਦੇਸਤੀ ਮਹੁਬੱਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਡਮ ਪਾਲ (ਸੋਸ਼ਿਆਲੋਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਰਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:-

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਅੱਜ-ਕੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਲਕੀਰ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਖਤਰਾ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।”¹⁶

“ਤੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਤੇ ਉਹ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ! ਤੇਰਾ ਪਿਓ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਆਫੀਸਰ ਤੇ ਇਹਦਾ ਪਿਓ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਮੀਂਦਾਰ। ਸੇ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਸੁਰੇਖਾ, ਤੇਰੇ ਮਾਪੇ ਇਸ ਵਿਆਹ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਭਿਣਕ ਪੈ ਗਈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜਾਂ ਸੁਖਬੀਰ ਇਕੱਲੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ...।”¹⁷

ਇਸ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਸੁਖਬੀਰ ਲਈ ਖਤਰਾ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ, ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਭਗੋੜਾ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਜਿਸ਼ਾਂ, ਮੈਡਮ ਪਾਲ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਸਰੁਖਿਅਤ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣਾ, ਉਥੋਂ ਏਜੰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਲਾਇਤ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਆਪਣੀ ਹੀ

ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਅਸਰੁੱਖਿਆ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਤੇ ਇਸਦਾ ਬਦਲਾਅ ‘ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ’ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ, ਕਈ ਦਰਪੇਸ਼ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਨਸਲੀ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਜਿਸਨੇ ਪਰਦੇਸ ਪਲਾਇਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ‘ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ’ ਤੇ ‘ਘਰ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ’ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਲਾਇਤ ਵਿੱਚ ਮੰਗਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ (ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ) ਦੇ ਉੱਜਵਲ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਤਾਂ ਜੋ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਸੀਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਹ ਦਰੁਸਤ ਹੈ ਕਿ ਹਕੀਕਤ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸੌ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਇਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਦੀ, ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਥੇ ਅਧਿਆਪਕ, ਨਸਲੀ ਹਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਰਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

“ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਟੀਚਰਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਫਰਤ ਭਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਡਾਡਾਂ ਮਾਰਦੇ ਘਰ ਪਰਤਦੇ ਸਨ.....”¹⁸

ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਰੰਗ, ਧਰਮ, ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਲਈ ‘Racism’ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ, “ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਜਾਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣਾ।”¹⁹

ਇਸ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਭਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ’ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਵੀ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਤੋਂ ਪੀੜ੍ਹਤ ਹੈ। ਪੇਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਦੇਸੀ ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਗਾਹਕ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਔਰਤ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਸੱਪਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:-

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ, ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਹੀ ਪੈਸੇ ਬਣਾ ਕੇ, ਸਾਡੇ ਤੇ ਰੋਅਬ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ.....ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਗਾਹਕ ਆ, ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮੀਨਾ ਏ, ਪੰਜ ਪੈਂਡ ਦਾ ਉਧਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ.....ਵਾਪਸ ਘਰ ਜਾਓ, ਮੇਰੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਗੰਦਾ ਨਾ ਕਰੋ.....।”²⁰

ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਹਿਲਾ ਪੂਰੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਉਸ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਖਿੰਝ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਤੀਗਤ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਡਾਇਸਪੋਰਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਵੱਡੀ ਚਣੌਤੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਨੈਤਿਕ-ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਲਿਆਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਚਿਤਵਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲੱਗੇ। ਪਰੰਤੂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪਲੀ ਇਹ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਸਕੇ- ਸਰਪ੍ਰਸਤਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੋਚ ਦੀ ਧਾਰਣੀ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆ ਤੋਂ ਆਕੀ ਤੇ ਬਾਗੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਸਗੋਂ ਘਰ-ਬਾਰ ਤੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ, ਬੇਬਸੀ ਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪਛਤਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਮਨੋ-ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਗੁਆਚੇ ਗੀਰੇ' ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸਤਨਾਮ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:-

“ਮੈਂਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨਸਲਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ..... ਬੜਾ ਵਿਆਹਿਆ ਤਾਂ ਗਲਾਸਰੋਂ ਸਹੁਰਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾ ਵਸਿਆ। ਛੋਟਾ ਕੰਨਾ 'ਚ ਮੁਰਕੀਆ ਪੁਆਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਕਿਧਰੇ ਰਹਿੰਦਾ.....ਕੁੜੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਕਿਧਰੇ ਦੌੜ ਗਈ.....ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਉਣ ਜੋਗਾ ਨੂੰ ਰਿਹਾ।”¹¹

ਇਸ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ, ਸਤਨਾਮ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ, ਪਦਾਰਥਕ ਮੁੱਖ- ਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਇਕੱਲੇ ਸਤਨਾਮ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਾ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਖੰਡਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬ ਰਹਿ-ਰਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਭਾਜਤ ਪੰਜਾਬੀ ਆਤਮ ਨੂੰ Exile ਅਰਥਾਤ ਬਨਵਾਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਐਡਵਰਡ ਸਈਦ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ:-

“It is unhealable rift force between a human being and native. Sadness can never be surmounted, and while it is true that literature, and history contain heroic, romantic, glorious, even triumphant episodes in an exile's life. These are no more efforts mean to overcome the crippling sorrow of estrangement. The achievement of exile are permanently undermined by loss of something left behind forever.”¹²

ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕ ਜਾਣ ਦੀ ਗਾਥਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਾਹਸ, ਸੰਘਰਸ਼, ਸਵੈ-ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਹ ਪੰਧ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਨਿਰਬਲ ਅਬਲਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਔਰਤ ਬਣਨ ਲਈ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਪੈਂਡਾ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਨਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਸ 1965 ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਮਾਈਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ਅਤੇ 1976-77 ਵਿੱਚ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ, ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪਰਦੇਸ ਜਾਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਬੰਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਘਰਾਂ ਲਈ। ਪ੍ਰਵਾਸ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਤੁੰਤਰ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਚਣੌਤੀ ਵੀ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ- ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਲੋਚਾ, ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਬੰਧ, ਸਮਲਿੰਗਿਕਤਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਆਹ ਦਾ ਰੁਝਾਣ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਲਈ ਯੋਗ ਵਰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਸਿੱਖਿਅਤ, ਸੂਝਵਾਨ ਤੇ ਸੋਹਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁੱਢੇ ਦੁਹਾਜੂਆਂ, ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਬਦਸੂਰਤ ਵਿਗੜੇ ਪਰਦੇਸੀਆਂ ਦੇ ਲੜੂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਓ, ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ, ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਗਲੀ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ, ਵਲੈਤ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਸਣ ਦਾ ਹੀ ਵਸੀਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ 'ਉਖੜੀਆ ਪੈੜਾਂ' ਦੇ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਕੁਲਤਾਰ ਸਵਰਨ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ:-

“ਮਾਂ- ਪਿਓ ਅੰਨੇਵਾਰ, ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਭਾਲਿਆ, ਵਲਾਇਤ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਲਾਲਚੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸਜ਼ਾ ਉਹ ਉਮਰ ਭਰ ਕੱਟਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਰਿਸਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।”¹³

ਦਰਅਸਲ, ਬੇਮੇਚ ਤੇ ਬੇਜੋੜ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਤਣਾਓ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਧਰਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ, ਬਿਗਾਨੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਧੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਮਾਪੇ ਆਪਣੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ' ਇਕ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ' ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਕੁੜੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸ਼ਖਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ, ਵਿਆਹ ਉਪਰੰਤ ਦਰਪੇਸ਼ ਚਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਨਸੀਬੇ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਾਗਲਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਪਾਗਲ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆ ਨੇ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਦੀ ਪਿਓ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਕਿ:-

“ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਕੀਤਾ.....ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ

ਬੀਰਬਲ ਪਾਗਲ ਹੈ.....ਜਿਹੜਾ ਮੁੰਡਾ ਫੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਭਾੜੇ ਦਾ ਸੀ....ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮਰ ਗਈ.....ਸਮਝੋ ਕਿ ਨਸੀਬੋ ਤੁਹਾਡੇ ਕਦੀ ਜੀਮੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ¹⁴

“ਲੋਕ ਤਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੇ ਤੌਰ ਦਿੰਦੇ ਐ, ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਖਾਤਰ..... ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਾਗਲ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਹਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਘਸ ਗਿਆ ਤੇਰਾ? ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਏਂ.....ਹੁਣ ਭੁੱਲ ਜਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸਾਡੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਭੇਜ¹⁵

ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਸਭ ਤੋਂ ਪੀੜਾਜਨਕ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, ਜਿਹੜੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਟੇਕ ਤੇ ਸਰੱਖਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਲੈਤ ਜਾਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਮੁਹਰਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ, ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਚੌਰ ਵਿੱਚ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦੀਆਂ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਔਰਤ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਅਬਲਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਤੋੜਦੀ ਹੋਈ, ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ, ਆਪਣੀ ਸਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ, ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੈ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ, ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਣੌਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ, ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਡਾ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ:-

“ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਜਾਂਚੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਨੁਭਵ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਮਾਲਕ ਹੋਣਾ ਹੈ।¹⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਸ ਇੱਕ ਗਹਿਰਾ ਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਤਜਰਬਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਾਂ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ, ਅਜਨਬੀਅਤ, ਵਤਨ-ਮੋਹ, ਨਸਲਵਾਦੀ-ਵਖਰੇਵਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਖਦਸ਼ਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਆਦਿ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਸ ਵਿੱਚ, ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਹਰੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਆਰਥਿਕ ਮੌਕੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ, ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਅ, ਪ੍ਰਿਤਸੱਤਾ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਵੰਦ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. www.oxfordlearners.dictionaries.com
2. “diaspora, n.” *Oxford English Dictionary Online*. November 2010.
3. Hammer.T, *Democracy and nation state :Aliens,denizens and citizens in the world of inter-national Migration, Aldershot Averbury 1990, P: 13.*
4. ਧੀਰ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਰਣਭੂਮੀ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2005, ਪੰਨਾ: 17 & 15
5. ਸਿੰਘ,ਡਾ:ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ, ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2004, ਪੰਨਾ: 2
6. ਸੇਖਾ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਭਗੌੜਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2003, ਪੰਨਾ: 7
7. -ਉਹੀ-, ਪੰਨਾ: 8
8. ਚੰਦਨ, ਸਵਰਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994, ਪੰਨਾ: 24
9. ਬੇਦੀ, ਡਾ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1992, ਪੰਨਾ: 96
10. ਅਟਵਾਲ, ਹਰਜੀਤ, ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਭਰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ, ਸ਼ਿਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ, 1992, ਪੰਨਾ: 96
11. ਅਟਵਾਲ, ਹਰਜੀਤ, ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਭਰ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਸ਼ਿਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ, 1990, ਪੰਨਾ: 9
12. Said. W. Edward, *reflection on exile, penguin books India, 2001 p. 173-187*
13. ਯਾਲੀਵਾਲ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਉਖੜੀਆਂ ਪੈੜਾਂ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2005, ਪੰਨਾ: 255
14. ਬੇਦੀ, ਡਾ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਬਾਹਰਲਾ ਬੰਦਾ, ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਡਾਇਰੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2013, ਪੰਨਾ: 108
15. -ਉਹੀ-, ਪੰਨਾ: 108-109
16. ਸਿੰਘ, ਡਾ: ਅਤਰ, ਪਰਵਾਸ, ਅੰਕ 7, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2021, ਪੰਨਾ:1

Cite this Article-

ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ (Dr. Rajinder Kaur), ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ: ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ (*Diaspora Vich Punjabi Masleyan Di Peshkari: Pravasi Punjabi Birtant De Sandarbh Vich*), ਅਰਮਾਨ (ARMAAN), ISSN: 2583-9446 (O), Volume- 4, Issue- 1, January-March 2026, Page: 130-134.

Journal URL: www.armaan.org.in

DOI: <https://doi.org/10.64119/armaan.vol.4.issue1.24>

This article is an open access article published under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) license.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>